

Шелковски муниципалъни к1оштан
Кобера юккърчу ишколан
КЮД (коъртачу юкърчу дешаран)
КДП (коъртачу дешаран программин)
№4 йолу юххедиллар

Барт бина
дешаран декъехула
директоран г1обнча
М.С.Джайнабизова
шо.

Ч1аг1йо
Шелковски к1оштан
Кобера юккърчу _____
ишколан директор
_____Х.М.Хасиев.
. йолчу
омрица дог1уш

Нохчийн литературин белхан программа

Т1ег1а: коърта юкърара дешар
(5 – 9-г1ий классаш)

Х1оттийнар: Абдуразаков Ибрех1иман Шертбек, нохчийн меттан, литературин
лакхарчу т1ег1анан хъехархо.

Нохчийн литературин 5 – 9-чуй классашна лерина программа

Кхеторан кехат

Нохчийн литературин коьртачу юкьардешаран ишколана лерина программа хIоттийна:

- Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартан, коьртачу дешаран программин буха тIехь;
- С.Э.Эдиловн нохчийн литературин герггарчу хьесапехь йолчу программин буха тIехь;
- Комсомольскерчу юккьерчу ишколан дешаран хьесапан буха тIехь;
- Комсомольскерчу юккьерчу ишколан коьртачу дешаран программин буха тIехь.

Программо билгалдо инвариантни (ца Iамийча ца долу) дешаран курсан дакъа, таро ло, белхан программаш хIиттош, дешаран коьчал дIасаекъа, курсан дакъош, шайн лаамехь хьалха-тIаьхьа нисдеш, хьеха. Иштта цо аьтто бо дешаран курс тайп-тайпанчу кепара дIахIотторехь а.

Программо Iамо билгалIина нохчийн литературин тоьлла произведенеш, уьш массо юкьардешаран ишколашна лерина а, жамIдаран талламан къепеца (системица) йозаелла а ю. Программо иштта шена чулоцу тематически а, жанрови а башхаллашца хIиттийна йолу юкьарчу хьесапера обзораш.

Яккхий произведенеш, Iамо атта хилийта, яцIина ялийна.

Программа кхаа декъах лаьтта:

1. «Дешаран предмет караерзорехь кхочушдан лору жамIаш». Кхузахь довзийтина, хIун меттиг дIалоцу нохчийн литературо юккьерчу юкьардешаран Iалашонашка кхачош; нохчийн литература Iаморан Iалашонаш а, жамIаш а билгалдаьхна масех тIегIанехь – личностни, метапредметни, предметни; нохчийн литературех лаьцна юкьара хаамаш белла, базисни дешаран хьесапехь цо дIалоцу меттиг а къастийна.

2. «Дешаран курсан чулацам». Даькьошка бекъна, Iамо билгалбина чулацам къастийна кхузахь.

3. «Дешаран-тематикин хьесап». Дешаран курсан теманаш, хIора тема Iаморна лерина сахьташ къастийна.

Дешаран-методически комплект (УМК)

I. Юккьерчу юкьардешаран ишколашна лерина нохчийн литературин Iаматаш:

1. С.Э.Эдилов: 5-7 классашна;
2. М.Ахмадов, З. Алиева: 8 классана;
3. I.Арсанукаев, С.Эдилов: 9 классана.

II. Нохчийн литературин Iаматашна методически хьехамаш.

III. Тайп-тайпана тексташ, тесташ.

IV. Дешаран дошамаш.

V. Белхан тетрадаш.

Дешаран хьесапаца цхьаьнадогIуш, нохчийн мотт Iаморна леринчу сахьтийн барам:

Класс	Шарахь	КIиранах
5	70	2
6	70	2
7	70	2
8	70	2
9	68	2

1. Дешаран предмет караерзорехь кхочушдан лору жамIаш

Кобртачу юкьардешаран ишколалашкахь литературин курс тIехъажийна ю дукхакъаьмнийн Россин ца хилча цаторуш долчу культурин декъах санна, литературех болу кхетам дешархошкахь кхиорна, цо аьтто бо массо кепара кхиьна ваьлла, граждански кхетам болу, къаьмнашца йолу юкьаметтигаш цхьаьнайогIуш долу адам (личность) кхиорна.

Нохчийн литература ишколалашкахь Iамор шен башхаллаш йолуш ду. Нохчий мотт кхиаран социально-исторически башхаллаш а, къоман культурин исторически хьелаш а, гIиллакх-обздангалла а, ламасташ а тидаме обцуш, дIахьо литература Iамор. Къоман башхалло шатайпа тIелаткъам бо дешархошна литература Iаморехь, цундела культурно-исторически хьелаш тидаме а обцуш, Iамо еза литература.

Дешаран предмет «Литература» герггара уьйр йолуш ю «Нохчийн мотт» предметаца. Нохчийн литература дешархойн ненан мотт а, церан къамелан обздангалла а кхиорехь а, юкьаметтигаш лелорехь а коьрта хьост ду.

Исбаьхьаллин произведенийн мотт Iаморо аьтто бо дешархошна дешан исбаьхьалла йовзарехь, исбаьхьаллин дешнашца кхелина мотт караберзорехь. Нохчийн литература къоман культурица юххера йозаелла ю, ша цуьнан цхьа дакъа а долуш. Юкьаркультурица йобзна литература Iаморо таро лур ю дешархошна нохчийн литература билггал долу культурин цхьа дакъа санна иза тIеэца, ткьа иштта нохчийн литературин этнокультурни башхалла а, культура а тидаме эца. Цу кепара билгалйинчу школалашкахь кхочушъялур ю этнокультурни принцип.

Нохчийн литература нохчийн историца а, географица а, исламан баххашца а герггарчу уьйрашца Iаморо дешархойн дегнашкахь патриотически дог-ойла а, синьобздангаллин мехаллаш а кхуллур ю, шайн дукхакъаьмнийн махках дозалла а дийр ду цара.

Кобрта юкьардешаран ишкол чекхийоккхучуьнгахь «Литература» предмет Iамош кхио деза личностни жамIаш ду:

– шен къоман векал а, дукхакъаьмнийн Россин пачхьалкхан гражданин а ша хиларх кхеташ хилар;

– адаман синьобздангаллин мехаллаш кхачаме ялор, дукхакъаьмнийн махке безам кхиор, нохчийн литературе а, иштта кхечу къаьмнийн литературе а болу ларам кхиор;

– хIума довзаран а, коммуникативни а декхарш кхочушдарехь хаамийн тайп-тайпанчу хьостех пайдаэцар (дошамаш, энциклопедеш, Интернетан гIирсаш).

Кобртачу юкьардешаран ишколехь «Литература» предмет Iаморан метапредметни жамIаш билгалдовлу:

– проблемех кхета а, гипотеза хьалхаяккха а, коьчал хIоттаме ерзо а, шена хетарг тIечIагIдеш делил дало а, барта, йозанан аларшкахь бахьанин-тIаьхьалонан уьйраш билгалгьяха а, жамIаш кепе дерзо а хаарехь;

– ша гIуллакхдар вовшахтаха а, цуьнан мах хадо а, шена самукъане хетар болу гуо къасто а хаар карадерзорехь;

– ша гIуллакхдеш юстаран, дуьхь-дуьхьал хIитторан кепех пайдаэцарехь;

– тайп-тайпанчу хаамийн хьосташца болх бан, уьш лаха, талла, ша гIуллакхдарехь царах пайдаэца хаарехь.

Кобрта юкьардешаран ишкол чекхийоккхучеран предметни жамIаш лаьтта:

1) хIума довзаран декъехь:

– барта кхоллараллин а, тайп-тайпанчу муьрийн нохчийн литературин произведенийн коьртачу проблемех кхетам хилар; и проблемаш нийса цхьана кепе ерзо хьуьнар хилар;

– произведени а, иза язъяран муьран уьйрах кхетар а; произведенийн бухехь йолу хенан йохаллехь йовр йоцу синьобздангаллин мехаллаш а, церан тахана а маьIне хилар а билгалдакхар;

– литературни произведения таллам бан хаар: хЮкху я оцу литературни тайпанан а, жанран а произведени иза хилар билгалдан хаар; темех, идея кхета а, кепе ерзо а, цуьнан синьобздангаллин мехаллаш, турпалхойн амалш билгалгьяхар; цхьана я масех произведенийн турпалхой буста а, нохчийн а, кхечу къабмнийн а литературин произведенеш вовшашца юста а хаар;

– произведенехь сюжетан дакъош, дIахЮоттам, меттан суртхЮотторан гIирсаш къастор, чулацаман идейно-исбаьхьаллин агIонаш билгалгьяхарехь цара дIалоцучу меттигах кхетар;

– литературни произведения толлуш, юьхьанцара литературоведчески терминологи евзаш хилар.

2) мехаллин некъ бовзаран декъехь:

– нохчийн литературин синьобздангаллин мехаллашка кхачор, шен къоман синьобздангаллин мехаллашца уьш юстар;

– нохчийн литературин произведенех лаьцна шена хетарг цхьана кепе дерзо хаар, церан мах хадор;

– Iамийначу произведенех лаьцна шен кхетам хилар;

– авторна хетачух кхетар, цунах лаьцна шена хетарг ала хаар.

3) коммуникативни декъехь:

– тайп-тайпанчу жанрийн литературни произведенеш нохчийн маттахь лерсица а, цхьанатайпана а тIеэцар, кхеташ ешар;

– текст тIера цитаташ а ялош, меттан исбаьхьаллин гIирсех пайдаэцарца прозаически произведенеш я церан дакъош юхасхьадийца хаар; ладобгIначу я ешначу текстан хьокъехь хаттаршна жобпаш далар; барта монологически къамелан тайп-тайпана аларш кхоллар; шеца къамел деш волчуьнца, обздангаллин барамаш ларбеш, гIиллакхехь диалог дIаяхьар;

– Iамийначу произведенийн тематикаца а, проблематикаца а йобзна изложенеш, сочиненеш язъяр, цIахь а, классехь а йозанан белхаш кхочушбар, юкъяра культурин а, литературин а теманашна рефераташ язъяр.

4) эстетически декъехь:

– дешан исбаьхьаллех санна литературех кхетар, эстетически кепара нохчийн литературин произведенеш тIеэцар; нохчийн исбаьхьаллин тексташ тIехь эстетически чам кхиор;

– литературни произведенийн васташ кхуллуш, меттан суртхЮотторан гIирсаша дIалоцучу меттигах кхетар;

– меттан хЮоттамца а, нохчийн, оьрсийн литературин вастийн къепийн башхаллашца а дозуш, нохчийн а, оьрсийн литературин произведенеш вовшашца юста хаар.

Арахецархо хууш хир ву:

- Iамийначу произведенийн авторш, цIераш, цIерийн маьIна, произведенийн чулацаман, турпалхой, хиламийн уьйр билгалгьяккха;

- халкъан, литературин туьйранашна юккъехь йолу башхаллаш билгалгьяха;

- исбаьхьаллин произведенехь монолог, диалог, дустар, эпитет къасто;

- дагахь Iамийна произведени къастош еша;

- исбаьхьаллин произведени литературин муьлхачу тайпанан ю (эпически, лирически, драматически) билгалдаккха;

- иллин чулацаман, сюжетан, дIахЮоттаман, суртхЮотторан гIирсийн, меттан башхаллаш къасто;

- исбаьхьаллин произведенийн маьIна билгалдарехь турпалхочун меттиг а, автора цуьнан хадош болу мах а билгалбаккха;

- исбаьхьаллин произведенех а, цуьнан турпалхойх а шайна хетарг бух боллуш чIагIдан;

- Iамата тIехь ялийначу литературоведчески дошамах пайдаэца;

- нохчийн литературин кхечу къаьмнийн литературица хилла уьйраш билгалъяха;
- нохчийн яздархойн дахаран а, кхоллараллин а некъан коьрта муьраш билгалбаха;
- 1амийначу исбаьхьаллин произведени т1ехь гайтинчу заманан коьрта билгалонаш къасто;
- 1амийначу исбаьхьаллин произведенийн сюжетан а, д1ах1оттаман а, вастийн а башхаллаш къасто;
- 1амийначу исбаьхьаллин произведенийн юкьара маь1на, коьртачу турпалхойн амалш билгалъяха;
- 1амийначу исбаьхьаллин произведенийн жанрийн къастамаш;
- лирически, эпически, лиро-эпически произведенийн коьрта билгалонаш;
- исбаьхьаллин литературин хаарш алсамдахаран а, кхетош-кхиоран а маь1на;
- дагахь 1амо билгалъяхьначу произведенийн тексташ.

Арахецархочун таро хир ю 1ама:

- произведени т1ера исбаьхьаллин суьрташ шайн ойланехь юхасхьах1итто;
 - произведени т1ера эпизодаш схьакъасто, церан хенан йохаллин а, бахъанийн а уьйраш гайта;
 - дустарш, эпитеташ текстехь гучу а йохуш, царех кхетам бала;
 - исбаьхьаллин произведени къастош еша;
 - турпалхочун васт х1отто;
 - исбаьхьаллин произведени а, литературин юкьараллин дахарх лаьцна йолчу статьян а тексташ шерра д1аеша;
 - шаьш кхочушбечу барта а, йозанан а белхан хьесап х1отто;
 - литературин хрестомати т1ерачу статьян хьесап, тезисаш, конспект х1отто;
 - изложенеш язьян;
 - барта а, йозанан а тайп-тайпана сочиненеш кхолла (шайн тидамех, шайна зеделлачух лаьцна а, диллинчу суьрташ пайдаоьцуш а, литературин материал т1ехь язъеш ерш а), царна юкьахь шаьш 1амийначу произведени т1ера турпалхочун амалш къастош а, шина турпалхочун амалш вовшах юстуш а йолу сочиненеш а;
 - литературин произведени, шен жанран а, идейно-исбаьхьаллин а башхаллашка хьаьжжина, къасто;
 - литературин произведени коьрта проблемаш билгалъяха;
 - цхьана я масех произведени турпалхойн васташ, вовшех дустуш, къасто;
 - произведенехь сюжетан, д1ах1оттаман, вастийн исбаьхьалин суртх1отторан г1ирсийн цхьаалла гучуяккха а, маь1на дан а;
 - произведени турпалхошка а, цу т1ерачу хиламашка а авторан болу хьежамаш билгалбаха;
 - шаьш кхочушбечу барта а, йозанан а белхан хьесап х1отто;
 - литературин хьокъехь а, юкьараллин дахарх лаьцна а йолчу статьян хьесап, тезисаш, конспект х1отто;
- литературин материал т1ехь доклад, къамел кечдан (цхьана-шина книгех пайда а оьцуш);
- шаьш ешначу книгина рецензи язьян;
 - ишколан дахарх лаьцна доклад, къамел кечдан.

2. Дешаран курсан чулацам

1-ра дакъа. Литература дешан исбаьхьалла санна

Кхечу исбаьхьаллашна юккъехь литературо д1алоцу меттиг. Дешан исбаьхьаллехь дахар исбаьхьаллин кепехь гайтаран башхалла.

Исбаьхьаллин литература дуьне довзаран, адаман синьобздангаллин тайп-тайпаналлин дахар а, хьал а довзаран цхьа кеп санна; дахар исбаьхьаллин кепара гайтар. Эстетически чам а, синьобздангалла а кхиорехь литературо бен т1елаткъам.

2-г1а дакъа. Халкъан барта кхолларалла

Нохчийн халкъан барта кхолларалла а, цуьнан башхаллаш а. Барта кхоллараллехь халкъан ойла, лаамаш, сатийсамаш, дегайовхо билгалъялар. Нохчийн барта кхоллараллин жанраш: иллеш, эшарш, туьйранаш, шира дийцарш, хабарш, аларш, наьрт-эрстхойх лаьцна дийцарш, Молла-Несартан хабарш, тийжамаш, кицанаш, х1етал-металш.

Нохчийн халкъан туьйранаш (инзаре-тамашийна, дахаран, дийнатийн).

Миф а, туьйра а. Туьйранин тайпанаш. Дийнатийн васташ халкъан туьйранашкахь. Халкъан а, литературни а туьйранаш. Туьйранашкахь бакьдерг инзаре-тамашеначуьнца нисдар, васташ кхолларан башхалла. Туьйранашкахь бакьдерг толош, зуламениг эшош хилар.

Литературин кегийра жанраш (кицанаш, х1етал-металш). Кицанаш – хьекъале, доца аларш. Х1етал-металин башхаллаш.

Нохчийн халкъан иллеш, эшарш, шира дийцарш, хабарш, аларш.

Лирически а, турпалаллин а иллеш. Лирически иллийн къастамаш. Турпалхойн ойла лирически иллешкахь гучуялар. Турпалаллин иллешкахь къоман дахарехь маь1не долу г1уллакхаш, г1иллакхаш ч1аг1дар, къонахийн хьуьнарш хестош дийцар, мостаг1ашна дуьхьал кьийсам латтор гайтар. Иллийн чулацам, д1ах1оттам, исбаьхьаллин башхаллаш. Халкъан эшарш, церан чулацам а, маь1на а, тайпанаш а.

Исторически хиламаш я билггалчу наха лелийна г1уллакхаш дуьйцу дийцарш.

Билггалйолчу меттигех (юьртах, ломах, рег1ах, хих, б1аьвнех) лаьцна дийцарш.

Наьрт-эрстхойх лаьцна дийцарш. Вайн халкъо наьрташца латтийна кьийсам.

Иллешкахь турпалхочун васт. Дикачун, вочун къовсам. Фольклорехь гиперболах пайдаэцар.

Нохчийн халкъан барта кхолларалла гульяр, д1аязъяр, зорботохар.

Оьрсийн яздархоша А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтовс, Л. Н. Толстойс, кхечара а шайн кхоллараллехь нохчийн барта произведенех пайдаэцар.

Хинцалерчу фольклористаша къоман барта кхолларалла гульярехь, иза Галашъярехь, Илманца талларехь беш болу болх.

Хинцалерчу исбаьхьаллин литературин барта кхоллараллица йолу з1енаш.

3-г1а дакъа. XX б1ешеран хьалхарчу эхан литература.

С.С. Бадиев. Дахар а, кхолларалла а.

«Зайнди» дийцар. Йоза-дешар хууш хилар – керлачу дахаре болу некъ. Дийцаран васташ а, маь1на а.

«Церан арц» повестан чулацам а, исбаьхьаллин башхаллаш а. Пурстоьпан Кулдевичан, цунна т1аьхьабозучу Мирзин, Эльбертан амалш. Къоман ламасташ повесть т1ехь гайтар. Хонмурд а, цуьнан доьзал а. Бано а, Залуба а. Нохчийн зударийн оьздангалла, цара шайн сий, къоман г1иллакхаш а лардар. Повестехь исбаьхьаллин сурт х1отторан башхаллаш.

«Бешто» повестан тема а, д1ах1оттам а. Бештон, Бусанин кхоллам. Повестан персонажийн амалш, уьш гайтаран исбаьхьаллин башхаллаш.

Бадиев Саь1идан произведенешкахь нохчийн йер-дахар гайтаран башхаллаш.

Къоман литература, культура кхиорехь Бадиев Саь1идан кхоллараллин маь1на.

Г.Ш. Мамакаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Садаьржаш», «Кавказан латта», «Сайн к1анте», «Йо1е» «Даге» стихотворенеш.

«Дагалецамаш», «Нохчийн лаьмнашкахь» поэмаш.

Поэтан лирикин тайп-тайпана тематика а, проблематика а. Поэтан кхоллараллехь Даймехкан, Галаман суьрташ. Лирически турпалхочун Даймахке а, шен халкъе а болу хьанал безам, цуьнан вахаран Галашо халкъан хьашташка хьажийна хилар. Поэтан лирикехь безам а, доттаг1алла а. Юкьараллин дахарехь поэтан декхарш а, поэзин меттиг а.

«Дагалецамаш» поэма. Поэмехь авторан Галаме, Терке болу безам. Сирлачу кханенах лаьцна йолу дог-ойла, синхаамаш.

«Нохчийн лаьмнашкахь» поэма. Поэми тЕхь нохчийн халкъан хьалхалера дахар гайтар. АслаГий, Селехьаттий. Церан къона дахар хАллакьхиларан бахьана. Авторан ойла.

«Нохчийн лаьмнашкахь» поэмин лирически а, эпически а билгалонаш. Поэмин стих а, меттан башхаллаш а.

Мамакаев Иьрбин поэзино литературехь а, къоман культурехь а дАлоцу меттиг.

М.А. Мамакаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Даймехкан косташ», «Лаьмнийн дийцар», «Пондар» стихотворенеш.

Мамакаевн поэзин философски чулацам, цуьнан лирикехь Даймехкан, къоман историх лаьцна, патриотически, гИллакх-обздангаллин мукьамаш. Лирически турпалхочо стеган паргIатонах, сийх, Даймахках лаьцна ен ойланаш.

«Бапша» дийцар. Сутаралло а, деган куралло а эла даржах вохавар. Хьоло вузийна стаг нийсонах хедаш, гИллакхах херлуш, хьекьалх оьшуш хилар, халкъ шен олаллин кIел сацо цхьаьннан а ницкъ кхочург цахилар чIагIдар.

М.А. Сулаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Сай», «Сох муха эр дара адам?» стихотворенеш.

Поэтан лирикехь гИллакх-обздангаллех, стеган вахаран Iалашонах лаьцна йолу ойланаш. Дайн оьзда гИллакхаш лардан дезар, шегахь дика амалш (яхь, собар, тешам) кхио езар чIагIдар. Iаламан лирика. Даймехкан исбаьхьа, беркате Iалам Iалашдан дезар, цуьнца къинхетаме хила везар.

«Лаьмнаша ца дицдо» роман. Нохчийн халкъан дахарехь уггаре халачу муьрехь – 1940-чу шерашкара 1960-чу шерашка кхаччалц – адамийн кхолламаш романехь гайтар. Тавсолтин амалшца доьзна къоман гИллакх-обздангалла гайтаран башхаллаш.

Романехь кегийрхойн васташ.

Романан маьIна а, исбаьхьаллин башхаллаш а.

Х.Э. Эдилов. Дахар а, кхолларалла а.

«Ненан безам», «Сий делахь, Латта!» стихотворенеш.

Поэтан дахаре, Iаламе болу безам, Iаламан дахарца экам хила везар чIагIдар.

Ирс къуьйсусш велларг сийлахь а, веза а ларар.

Б.С. Саидов. Дахар а, кхолларалла а.

«Майра кIант Сулима» литературни туьйра. Хьаналчу къинхьегаман маьIна гайтар а, хьоладайн писалла а, ямартло а емальяр. Адамийн деган дикаллий, оьздангаллий, къинхетаме хиларий хастор.

«Вина юрт», «Деган аз» стихотворенеш.

Б. Саидовн поьзехь хьоме мохк, граждански дог-ойла.

Х.Д. Ошаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Чайра» дийцар, «Иччархо Абу-Хьаьжа Идрисов» очерк.

«Чайра» дийцарехь кхолламо шен махках дIакьастийначу стеган дай баьхначу лаьтте болу сатийсам, винчу махке болу безам гайтар. Стеган дахарехь Даймохк уггар сийлахь а, беа а, хьоме а кхерч хила безар чIагIдар.

Очеркан жанр нохчийн литературехь. Очеркехь турпалхочун Идрисов Абу-Хьаьжин дагалецамаш а, цуьнан бIаьхаллин гIуллакхаш а.

С.М. Курумова. Дахар а, кхолларалла а.

«Дохк» («Дохк» – повеста тIера кийсак). Iаламан суьрташ а, церан исбаьхьаллин декхар а. Лаьмнийн Iаламан хазалла.

З.А. Муталибов. Дахар а, кхолларалла а.

«ДоттагIалла» стихотворени.

Поэта къаьмнашна юкъара доттагIалла чIагIдан дезаш хилар гайтар.

4-гIа дакъа. XX бIешеран шолгIачу эхан литература.

А.С. Сулейманов. Дахар а, кхолларалла а.

«Борз ю углуш», «Шуьнехь дош», «Дог дохден це» стихотворенеш.

А. Сулеймановн поэзин романтизм. Поэтан лирикехь къонахаллин а, оздангаллин а тема. Къоман эхь-бехк лардеш волу цуьнан лирически турпалхо.

«Дахаран генаш» поэма. Маьрша Даймохк, тешаме доттагIалла, къонахалла, барт болу доьзал – поэмин коьрта теманаш. Таханлерчу дахарехь гIиллакх-оздангаллица доьзна кхачамбацарш Iорадахар, цаьрца кыйсам латто безар.

Г-Хь.Х. Хамидов. Дахар а, кхолларалла а.

«Да – коч, сха – коч» дийцар. «Лийрбоцуруш» пьеса.

Г-Хь. Хамидов – яздархо-сатирик, драматург. Беламе дерг нохчийн литературехь. Яздархочун-сатирикан кхоллараллин коьрта теманаш. Адамийн амалшкахь сакхтениг емалдаран говзалла.

«Лийрбоцуруш» турпалаллин драми тIехь Даймохк фашизмах Iалашбан гIевттинчу бIаьхойн майралла а, уьш квинхетам болуш хилар а гайтар. Тайп-тайпанчу къаьмнех болчу бIаьхошна юкъяра доттагIалла.

Нурадиловс, Федоровс, Баркинхоевс, Бульбас шайн къона дахар Даймакхана дIадалар. Нохчийчоьнан оздачу кIентан майрачу бIаьхочун Нурадилов Ханпашин турпалалла.

Пьеси тIехь гайтина мостагIчун амалш.

«Лийрбоцуруш» драми тIехь турпалхойн васташ кхолларан гIирсаш. ТIемалочун васт хIоттош а, мостагIий гойтуш а, шен къастам болуш билгалйолу исбаьхьаллин говзалла.

Р.С. Ахматова. Дахар а, кхолларалла а.

«Лийрбоцуруш», «Ма хала ду цунах кхета» стихотворенеш.

Поэтессин кхоллараллехь лирически тема, Даймакхе а, иза ларбеш болчаьрга а болу безам.

Г.Э. Гайсултанов. Дахар а, кхолларалла а.

Г.Гайсултанов – нохчийн берийн литературин бухбиллархо. Гайсултановн кхоллараллин коьрта теманаш а, проблематика а.

«Нийса кхел» дийцар. Дийцаран социальни проблематика. Бакъдерг харционал тола дезар чIагIдар. Дийцаран халкъан барта кхоллараллин амал.

«Кегий йийсарш» («Александр Чеченский» повеста тIера дакъа). Дийцарехь тIамо берийн дахаре беана бохам гайтар. ТIеман кызалло адамийн дахаре шеца дохьург емалдар.

«Алдара Ушурма» («Александр Чеченский» повеста тIера дакъа). Дийцаран исторически бух. Маршонехь болу кыйсам, шен мохк, дин мостагIчух лардар, церан дуьхьа вала а кийча хилар. Исторически бакъдолчун тIехь кхоьллина васт.

Баснин жанр нохчийн литературехь. «Барзо амалш ца хуьйцу» баснин дидактически хьажам, адамийн амалш цу тIехь емалъяр.

«Болат-гIала йожар» повестан исторически бух. Маьршачу наха талорхошна дуьхьал шайн паргIатонехь латтийна кыйсам. Дикачу кIенташа халкъ вовшахтухуш, иза маршоне кхачор. Повестан коьрта турпалхой а, церан васташ а.

Ш.А. Арсанукаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Баьпкан юьхк», «Мохкбегор», «Ийманах дузийта дегнаш» стихотворенеш.

Поэтан-лирикан Ш. Арсанукаевн кхоллараллехь патриотизман а, гуманизман а ойланаш.

Iаламца квинхетаме хиларе дехар, нохчийн халкъ иймане далор доьхуш, поэта Деле ден доIанаш. КIорггера кхетам, озда лаамаш болу лирически турпалхо. Дуьненах, Iаламан аьрхачу хазаллех, дахарх лаьцна цо ен ойланаш а, адаман ирсехьа кыйса иза кийча хилар а.

«Тимуран тур» стихашкахь язйина повесть, цуьнан исбаьхьаллин къастамаш. Къоман паргIато еза ларар, мостагIашна дуьхьал кыйсам латтийначу турпалхойн васташ. Халкъан паргIатонехь болчу буьрсачу тIеман суьрташ.

А.А. Айдамиров. Дахар а, кхолларалла а.

«Вина мохк» стихотворени, «Мух Iажарш» («Еха буйсанаш» романан дакъа).

Даймехкан тема нохчийн литературехь. Даймехкан беркатечу ницкъах тешар, ирс Даймахкаца дозар.

Паччахан Iедалан ямартло а, мух Iажарийн кхолламан дега Iийжаме мукъамаш а.

М-С.Г. Гадаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Дарта», «Орцара г Iов» стихотворенеш.

Поэтан са Iаламан дуьненца д Iаэр. Ницкъ, доьналла, г Iорасизалла цхъана сибатехь. Поэтан говзалла дарта олхазаран хьал довзийтарехь.

«Ирча суьрташ» дийцар. Дийцарехь тотализман шерашкахь нохчийн халкъан трагеди. Iаламан суьрташа ирча кхаь къаьхьачу Iаткъаме берзор.

М.М. Мусаев. Дахар а, кхолларалла а.

Литературни туьйра. Литературни туьйра халкъачух къастош дерг.

Литературни туьйра «ЦIен маьхьси». Хьекъал ямартлонал, тешнабехкал, сонталлел тола дезаран ойла ч Iаг Iьяр. Нахана даьккхинчу ор чу ша обьккху. Туьйранан оьрсийн туьйранца цхъаьнадог Iург.

Хь. Б. Саракаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Баьпкан чкъуьйриг» дийцар. Хьаналчу кьинхьегаме лакхадоккху стеган сий. Баьпкан сий-пусар дан дезар ч Iаг Iдар.

«Ирсе б Iаьрхиш» дийцар. Вайна к Iант карийначу ненан ирсе б Iаьрхиш. Ненан безам боккха а, мерза а, аьхна а хилар.

Ш.Х. Окуев. Дахар а, кхолларалла а.

«Сан хьоме Нохчийчоь», «Б Iаьсте» стихотворенеш.

Лирически турпалхочун синмерзаш довзуйту Iаламан суьрташ. Поэтан Даймахкаца бозабелла синхаамаш.

«Мацалла» («Г Iаьххъара верас» романан дакъа). 20-чу б Iешеран юьххьехь ламанан ярташкахь кхолладелла социальни хьелаш. Нохчийн халкъ комаьрша, кьинхетаме хилар, мацалло г Iелбина кхечу къаьмнийн векалш дегалазамца г Iеэцар. Оцу шерашкахьлера Iер-дахар, ламасташ гайтар, къомо шен яхь, юьхь ларьяр. Турпалхойн васташ.

Хь.Д. Сатуев. Дахар а, кхолларалла а.

«Лаьмнийн къоналла» стихотворени, «Ломмий, цхьогаллий» басня.

Iалам поэтан кхетамехь а, исбаьхьаллин суртх Iотторехь а.

Адамийн сакхташ баснехь емалдар. Лоьман васт нохчийн литературехь.

1.Х. Шайхиев. Дахар а, кхолларалла а.

«Куйнах дош» стихотворени.

Къоман г Iиллакхаш, ламасташ, синьобздангаллин мехаллаш поэтан лирикехь.

Даймахкана, халкъана даим г Iуллакх деш вагаран синхаамех юьзна поэзи.

Кьортарчу куйнаца лардина сий. Поэзин фольклоран бух.

Б Iешерашкахь вайн дайша схьадеана низаман ламаст лардаран маь Iна, къонахчун ц Iе еза а, сийлахь а хилар ч Iаг Iдар.

«Ч Iаг Iо» баллада. Легендин буха г Iехь кхоьллина баллада. Къонахчо делла дош кхочушдан дезар, тешаме ч Iаг Iо хила езар ч Iаг Iдар.

«Лазаман лорах» стихашкахь поэма. Нуьцкъах ц Iера ваьккхинчу лирически турпалхочун шен маьке, халкъе, ненан матте болу безам, дега Iийжам. Дайн кешнех, дайн иллек, Даймахках цо ен ойланаш.

М.Д. Дикаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Нохчо ву со», «Къинхетаме Нохчийчоь» стихотворенеш.

Даймахках, халкъах дозалла дар. Дикаевн поьзехь яхь, къоман обздангалла, патриотически синхаамаш, къоман хиндерг ирсе хила лаар. Б Iешерашкахь парг Iатонехьа,

маршонехъа кыйсам латтийначу доьналлин Нохчийчоьнах дозалла дар. Поэтан шен Даймахке, халкъе болу хъанал безам.

М. Ясаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Хьоме юрт» повестан дакъа «Тянь-Шанан лаьмнашкахь».

Адамийн вовшашца йозаелла ира меттигаш а, чIир йитаран Iадат а. Даймахке, хьомечу юьрте болу сатийсам. ПаргIатонан, маршонан марзонан мах. Лох-Беташан, Джамалдинан, Серижин, Джанхотан васташ.

I. А. Ахмадов. Дахар а, кхолларалла а.

«Кьонахалла» дийцар. Турпалхочун амалш, халонаш дуьхьал нисъелча, цо шегара гайтина доьналла, ша-шена тIехь баьккхина толам.

«Воккха дада» дийцар. Къизачу акхараллица тIамо хIаллакдина бералла. ТIамо шеца беъна бохам а, къизалла а. Деден а, йобIан а васташ. Дийцарехь диалого дIалоцу меттиг.

С.А. Гацаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Дарц», «Хьаннийн белхар», «Буьйса хаза, буьйса тийна...», «Баьсте кхечи...», «ХIай йоI, делхьа, собарде», «Йише Маржане» стихотворенеш, «Чкъоьрдиг» литературни туйра.

Поэтан лирикин башхаллаш. Даймахке безам, адамийн хазахетарш, халахетарш, дегайовхонаш, дегаийжамаш – и берриге а бовха синхаамаш шатайпанчу исбаьхьаллица кхоьллинчу Iаламан суьрташкахула гучубовлуш хилар. Цуьнан поьзехь адам а, Iалам а.

Стихотворенеш аьхна ойланаш, бовха синхаамаш гIаттош хилар.

«Чкъоьрдиг» литературни туйра. Халкъан туйранан буха тIехь кхоьллина туйра. Ешапан а, Чкъоьрдиган а кьовсам. Чкъоьрдига ша-шена а, Ешапна а тIехь баьккхина толам.

Хинцалерчу нохчийн поьзехь Iаламан лирикин таронаш шорьярехь Гацаев СаьИдан кхоллараллин маьIна.

Д. Д. Кагерманов. Дахар а, кхолларалла а.

«ДоттагIалла» дийцар. Дийцаран гIиллакх-оьздангаллин проблематика. Кьоначу турпалхочун гIиллакх а, воккхачу стеган оьздангалла а.

Ш. Р. Рашидов. Дахар а, кхолларалла а.

«ТIамна дуьхьал довла», «Даймохк» стихотворенеш.

ТIамна дуьхьал кыйсам латто безар кхайкхор.

Даймехкан тема – поэтан кхоллараллехь коьрта тема. Лирически турпалхочун ойланаш, синхаамаш.

«Ден весет» поэма. Кьоначу тIаьхьенгахь хила еза синьоьздангаллин мехаллаш. Стеган халкъаца, шен махкаца хила еза юкъаметтигаш билгальхар.

М. М. Кибиев. Дахар а, кхолларалла а.

«Меттан сий», «Дош» стихотворенеш, «Зов» басня.

Нохчийн мотг Даймехкан билгало санна. Меттан дозалла ца дойтуш, цуьнан сий дан дезар.

Дешан дозалла: цо бан тарлуш болу цатам а, цунах долу беркат а.

«Зов» басня. Баснин жанр нохчийн литературехь. Адамийн вон амалш емальяр. ХIиллано духатуху хIилла.

Ж. М. Махмаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Буьйсанна гIулчаш» дийцар. Дийцаран турпалхочун ша шеца ен монолог беран синьоьздангаллин дуьне кхолларан гIирс санна. Цуьнан коьрте хьийза карзахе ойланаш а, накьосташа иза нийсачу новкъа ваккхар а. Iаламца хила еза юкъаметтигаш йовзийтар.

«Баьпкан юьхк» стихотворени. Стихотворенехь кьинхетам, доглазар дахаран лаккхара мехаллаш хилар чIагIдар.

Э. I. Мамакаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Хорд» стихотворени. Стихотворенин филиософски маъна. Дахар кыйсамехъ кхоллалуш хилар, тийна дахар стеган амалца доглуш цахилар члагдар.

И. Д. Кусаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Амалехъ диканиг» стихотворени. Дозалхочун амалехъ дика мел дерг кхиорехъ дас-нанас далочу меттиг гайтар.

С. С. Яшуркаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Маьрклаж-бодан тлехъ клайн хьобкх» повесть. Даймахках баха бакьо йоцурш – мискачарал миска, декъаза нах. Сийлахь Нохчийчоь оздачу йоблан вастехъ гайтаран бахъана а, маъна а. Боцца мур чулоцучу хиламашкахула Мадин дахар а, халачу хьелашкахъ кхуьуш йолу цуьнан амал а клорггера йовзийтар, цуьнан кхоллам халкъан кхолламах бозабелла хилар.

Хь. Х. Сайдуллаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Ненан бляьрхиш» поэма. Легендин буха тлехъ поэма. Поэмехъ турпалхочо Даймохк мостагичух ларбар, цуьнан дуьхьа иза вала кийча хилар. Турпалаллин иллийн турпалхойн амалш ден-ненан клентан амалехъ. Поэмин турпалаллин а, трагедин а мукъамаш. Йохъан а, декхаран а проблема ястаран башхалла. Клентан а, ненан а доьналла.

С-Хь. М. Нунуев. Дахар а, кхолларалла а.

«Хьайбаха» («Йилбазан оьмар» роман тлера дакъа). Ламанан клотаршкахъ НКВД-с длакхехьна политика а, акхараллин, кьизаллин суьрташ а. Сталинан хьадалчаша шайна хлоттийначу жобжахатех ламанхой, йохьах ца бухуш, доьналлица чекхбовлар.

«Лазийна шовда» дийцар. Кхоам боцуш хлаллакдечу лаламна орца дехар. Лаламан дахарна клоршаме юкъагертар – жилаламан дахар талхор.

Л. Ш. Абдулаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Маьлхан каш» поэма. Поэми тлехъ юккьерчу блешарахъ хилларг а, халкъан дахарехъ маъне долу гуллакх а, иза кхочушдечу турпалхочух лаьзна а дийцар. Поэма – шех дала тарлучу вонах нах маьрша буьтуш, маьлхан кешнашка дла мел вахначунна шатлакхан илли.

Л.М. Яхьяев. Дахар а, кхолларалла а.

«Даркеш» («Гиххойн Таймасха» роман тлера дакъа).

Дайн шира ламаст дийцаран бухехъ. Вала гергавахнарг я толур воцуш ун кхеттарг тускар чохъ маьлхан кешнашка вахъаран гиллакх. И гиллакх лардаро Даркешна бина тлелаткъам. Ден а, Даркешан а юкъаметтиг гайтаран башхалла.

1-Хь. А. Хатуев. Дахар а, кхолларалла а.

«Аьрзунан илли» стихотворени. Стихотворенин патриотически бух, синьоздангаллин проблематика. Дуьнен тлехъ даха кхоблличу адаман мах беза хиларан, дахар лардан дезаран ойла кхиор. Вовшашца йолу юкъаметтигаш догмерза, ийна хила езар. Кхерчара це санна, дайн цена гиллакх, яхъ даим ларьян езар члагдар.

М. Э. Бексултанов. Дахар а, кхолларалла а.

«Цакхетта хестор» дийцар. Аьхна, исбаьхьа, беркате лалам а, цуьнца кьинхетаме хила везар а. Джабраилан а, цуьнан деден а лаламца йолу юкъаметтигаш гайтаран башхалла.

«Некълацар» дийцар. Дайшкара схьадоглу озда гиллакхаш, диц ца деш, лардан дезар – вайн декхар. Текхуьучу тлаьхьено дайн ламаст цалардаро дедена, клентан клантана бина тлелаткъам а, цуьнан тлаьхьало а.

«Дика ду-кх хьо волуш» дийцар. Дийцаран турпалхо, цуьнан шен деца йолу юкъаметтигаш. Клентан шен дега болу ларам а, дена а, клантана юккьехъ хила еза гиллакх-оздангалла а.

М. М. Ахмадов. Дахар а, кхолларалла а.

«Телефон» дийцар. Дийцарехъ жимачу турпалхочун дуьне а, дахар а, шен доттагичунна накьосталла дан и кийча хилар.

А. Т. Исмаилов. Дахар а, кхолларалла а.

«Бирдолаг» литературни туьйра. Барт акхараллел, сонтачу кураллел, ницкьал тоьлуш хилар члагдар. Лобман олалла дожоран маьна. Деган дикаллий, оздангаллий, кьинхетаме, тешаме, накьосталла дан кийча хиларрий хастор, ямартло, стешхалла емалъяр. Акхаройн дахар адамиьн дахарца дустаран маьна.

Ю. С-А. Яралиев. Дахар а, кхолларалла а.

«Кад» стихотворени. Хьанал кьинхьегам а, стеган говзалла а кьобалъяр. Адаман дахар а, цуьнан кхоллам а. Стихотворенин философски маьна.

А. Д. Бисултанов. Дахар а, кхолларалла а.

«Хьайбахыхь язйина байташ», «Дегласта», «Нохчийн халкьан илланчина» стихотворенеш.

Хьайбахыхь кьизаллица хлаллакбинчу лаьмнийн клотаршкарчу нахана яьккхина назма.

Сийначу Сибрехара шайн махка цлаьбрьзучу вайнехан сатийсамаш, дог-ойла.

«Дегласта» стихотворени. Азаллехь дуьйна кьизачу ницкьана юьх-дуьхьал лаьтташ схьабсанчу Даймахкана хастамбар. Кьоман парглато еза ларар. Стихотворенин патриотически маьна.

«Нохчийн халкьан илланчина» стихотворени.

Кху лаьтта тлехь халкьан иллин, халкьан илланчийн, кьонахчун мах лакхара хилар члагдар.

В-Хь. Х. Амаев. Дахар а, кхолларалла а.

«Малх чубаре хьобжура иза» дийцар. Халкьан дахарехь хиллачун тлехь дийцар. Халкь махках даккхар а, хлаллакдина бералла а. Жимачу клентан вагон чохь дладобду дахар гайтаран башхалла. Клентан а, ненан а васташ.

«Генарчу денон туьйра» дийцар. Халкьан ламаст дийцарехь. Вайн дайша лардеш схьадеьна ламаст кхочушдар. Кхиьна ваьллачу клантана ден доттагичо шаялта яларан маьна а, хлинца дуьйна цо кхочушдан деза декхарш а.

Б. Ш. Шамсуддинов. Дахар а, кхолларалла а.

«Ахь цхьалха витичахьана» стихотворени. Лирически турпалхочун шен нене болу безам а, цо цуьнга сатийсар а.

5-г1а дакъа. Обзорни теманаш

Нохчийн литературин юьхь йолийнарш.

Дуьххьарлерчу яздархойн Дудаев 1абдин, Сальмурзаев Мохьмадан, Нажаев Ахьмадан, Айсханов Шамсуддинан кхолларалла. Церан произведенийн коьрта теманаш а, проблематика а. Дудаев 1абдин, Нажаев Ахьмадан поэзи 1аьрбийн поэзин тлелаткъамца кхоьल्लीна хилар. Йоза-дешар даржоран, юьртбахам кхиоран, Даймохк мостаг1чух ларбаран, кьинхьегаман теманаш айьар.

Нохчийн литературин юьхь йолийначеран кхоллараллин маьна.

Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан тлом лаьттинчу шерашкахь (1941-1945).

Даймохк мостаг1чух ларбаран тема. 1. Мамакаевн, М. Мамакаевн, М. Сулаевн, Х-М. Эдиловн, М-С. Гадаевн, З. Муталибовн, С. Гацаевн, Х. Ошаевн, Хь. Саракаевн кхолларалла.

Теман халачу хьелашкахь халкьан турпалалла а, патриотизм а, б1аьхойн дог-ойла а, хьуьнарш а.

Нохчийн литература 40-50 шерашкахь кхиаран хьелаш.

Халкь махках даккхар а, литература а, искусство кхиарехь сецна лаьттина мур а, цуьнан т1аьхьало а.

Нохч-Г1алг1айн республика меттах1оттийначул т1аьхьа литература денъялар, юха а кхиа йолаялар. Литературин юьхь йолийначу а, керла юкьабакькинчу а яздархойн кхолларалла (С-Б. Арсанов, М. Мамакаев, Н. Музаев, Х. Ошаев, М-С. Гадаев,

Х-М. Эдилов, М. Сулаев, А. Айдамиров, А. Сулейманов, Р. Ахматова). Произведенешкахъ х1итточу проблемашца, жанрашца литература шоръялар, кхоллараллехъ яздархойн исбаъхъаллин говзалла кхиар.

Прозехъ, поезехъ, драматургехъ тоьлашха йолу произведенеш обзорни кепехъ йовзийтар. Царехъ 5-6 произведени (шаьш харжарца) классехъ йийцаре яр.

Х1инцалера литература кхиаран коьрта башхаллаш.

Х1инцалерчу яздархойн кхоллараллин коьрта теманаш а, жанраш а (С-Б. Дакаев, Ш. Макалов, Хъ. Талхадов, Г1. Алиев, Ш. Цуруев, З. Сулейманова, М. Айдамирова, Л. Ибрагимов, Б. Гайтукаева, 1. Яричев, С-Хъ. Тагаев, 1. Юсупов, К. Ибрагимов). Церан произведенеш (шаьш харжарца) йийцаре яр.

6-г1а дакъа. Литературин теорех болу хаамаш.

Исбаъхъаллин литература дешан говзалла санна. Халкъан барта кхоллараллин башхаллаш. Цуьнан халкъан Йер-дахарца йолу уьйр. Нохчийн фольклоран жанраш. Турпалалла бохучух халкъан болу кхетам. Нохчийн фольклорехъ халкъан ламасташ гайтар, дика а, вуон а бохучух лаьцна кхетам балар. Халкъан фольклорехъ 1аламо д1алоцу меттиг. Йер-дахар, доьзал, пачхъалкх, патриотически дог-ойла нохчийн фольклорехъ. Халкъан барта кхолларалло литература кхиарна бина т1е1аткъам а, царна юкъара уьйр а.

Фольклоран кегийра жанраш (х1етал-металш, кицанаш). Халкъан эшарш. Халкъан туьйранаш (инзаре-тамашена, дийнатех лаьцна). Турпалаллин иллеш. Шира дийцарш, хабарш, аларш, наьрт-аьрстхойх дийцарш.

Х1етал-металшкахъ, кицанашкахъ халкъан хьекъал а, кхетам а. Халкъан эшарийн тайпанаш нохчийн фольклорехъ.

20-50 шерийн литературехъ йоза-дешар даржоран, юьртбахам кхиоран, Даймохк мостаг1чух ларбаран, къинхъегаман, ширачу 1адаташна дуьхъал къийсам латто безаран теманаш айъар. Оцу шерийн литературехъ синьобздангаллин мехаллаш ч1аг1ъяр: къинхетам, доглазар, догъэцар. Къоман амалш оцу шерийн произведенешкахъ. Цу шерийн литературин жанрийн тайп-тайпаналла (хабарш, назманаш, иллеш, поэмаш, повесташ, дийцарш). Литературин фольклорца уьйр хилар. Цу шерийн произведенийн композиционни башхаллаш, васт х1отторан кепаш. Исбаъхъаллин литература 1едало хъалхалитточу декхаршца цхъаьнаян езаш хилар. Оцу идеологин лехамашца нохчийн литература кхиар а.

60-70 шерийн литературехъ лирически турпалхо Даймехкан дуьхъа къахъега, ваца кийча хилар. Литературин кхетош-кхиоран маь1на. Оцу шерийн литературин идейно-исбаъхъаллин башхаллаш.

Литературин тайпанаш а, жанраш а. Эпически жанраш – дийцар, очерк, повесть, роман; лирически жанраш – стихотворени, лиро-эпически илли; драматически жанраш – трагеди, драма, комеди. Назманаш.

Литературни произведенин кеп а, чулацам а: тема, идея, проблематика, сюжет, композици (экспозици, д1адолор, кхиар (кульминаци), дерзор, пролог, эпилог, портрет, интерьер, диалог, монолог, лирически юьстахвийлар, антитеза, къовсам. Авторан васт, автор-дийцархо, литературни турпалхо, лирически турпалхо. Жанрах болу кхетам к1аргбар: турпалаллин илли, турпалаллин драма, поэма.

Трагически а, беламе дерг (ирони, юмор, сатира).

Турпалаллин дерг. Даздинарг. Лахдинарг.

Проза а, поэзи а. Стихкхолларан бух: стихотворенин барам (шинастопан барам – ямб, хорей, кхаастопан барам – дактиль, амфибрахий, анапест), ритм, рифма, строфа.

Исбаъхъаллин произведенин мотг. Произведенехъ исбаъхъаллин суртх1отторан г1ирсаш: эпитет, метафора, олицетворени, метоними, дустар, гипербола, аллеори.

80-90-чуй шерийн литература. Керла теманаш, проблемаш, литературни турпалхой. Нохчийн литературин демократизаци. Литературехъ Даймехкан кхолламахъ жобпалла а, дакхий декхарш а шена т1елаца кийча волу турпалхо лахар. Шен чулацамца а, исбаъхъаллин кепехъ а литература керлачу т1ег1ане ялар. Х1инцалерчу заманан ира

проблемаш ястар. Халкъан исторехь бохаме хиллачу денойх лаьцна кхечу кепара дийцар. Халкъан дахарехь йицъян йиш йоцу синъобздангаллин мехаллаш лахар. Турпалхочун проблема а, Даймехкан тема а. Халкъан кхоллам вай махках даьхначу хенахь а, цIадирзинчул тIаьхьа а. Литературехь нохчийн истори философски а, публицистически кепара а йовзийтар.

7-гIа дакъа. Дешархойн барта а, йозанан а къамел кхиор.

Хьехар оьрсийн маттахь долчу ишколийн дешархойн къамелан гIуллакхдар шардарна тIехьажийна, хIораммо ша а, тобанашца а цхьамогIа тIедахкарш кхочушдар. Хезаш ешар, хаттарна барта жоп далар, текст ешар, дагахь Iамор.

Барта текстана комментари яр а, ешнарг барта тайп-тайпана юхасхьайийцар а, произведенин исбаьхьаллин дIахIоттамах кхетар а. Дешнашца суртдиллар а, барта мини-сочинени а, яздархочун поэтикех кхета хьажар. Ролашца ешар, инсценировкаш яр, ишколам спектаклана аудио и видеозапись яр, театран гIирсашца барта къамел кхиор. Литературни тема на барта хаам бар, нахана хьалха вистхила хааран кеп санна.

ЛадугIуш материал дIаязъяр, конспект язъяр, тезировани яр, йозанан къамел кхиоран баххаш санна. Гочийна материал оригиналца йогIуш ю я яц хьажаран Iалашонца оригинал а, гочийна исбаьхьаллин произведени а вовшашца юстар. Дешархоша шашьш литературни произведенин дакъа нохчийн матте даккхар, Iаморехь культурин диалоган принцип кхочушъяр.

Проблемни кепара хаттарна йозанца жоп далар, «текстах лаьцна текст» кхолларан хаарш кхиоран декъехь юьхьанцара зIе санна. Кхоллараллин амал йолу изложени а, литературни тема на йолу сочинени а, ешначух лаьцна яржина йозанца ойлаяран жанр санна. Рефераташ язъян а, хIораммо ша кхочушбен проектни талламан белхаш а историко-литературни буха тIехь юьхьанцарчу муьрехь кхочушбан Iамар.

Экскурсешна магийна музейш

Нохчийн литература хьобхуш, дешархошна хIара литературни музейш йовзийтар магийна:

- Айдамиров Абузаран музей-цIа (Меската).
- Мамакаев Iаьрбин музей (Лаха-Невре).
- Мамакаев Мохьмадан музей-цIа (ТIехьа-Марта).
- Гадаев Мохьмада-Салахьан музей (Ножай-юрт).
- Сулейманов Ахьмадан музей (Олхазар-кIотар).

3. Дешаран-тематикин хьесап

5 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам
Халкъан барта кхолларалла	11
Литературин туьйра	9
Исбаьхьаллин литература	30
Литературни теори	6
Классал араьхьара дешар	5
Карладаккхар	3
Талламан белхаш	2
Кхоллараллин белхаш	4
Дерриг	70

6 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам
Халкъан барта кхолларалла	11
Исбаьхьаллин литература	37
Литературни теори	8
Классал араьхара дешар	5
Карладаккхар	3
Талламан белхаш	2
Кхоллараллин белхаш	4
Дерриг	70

7 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам
Халкъан барта поэзи	12
Исбаьхьаллин литература	38
Литературин теори	6
Классал араьхара дешар	5
Карладаккхар	3
Талламан белхаш	2
Кхоллараллин белхаш	4
Дерриг	70

8 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам
Мотг бацахь, къам а дац	1
Исбаьхьаллин литература	50
Литературин теори	4
Классал араьхара дешар	6
Карладаккхар	2
Талламан белхаш	1
Кхоллараллин белхаш	6
Дерриг	70

9 класс

Дешаран курсан дакъа	Сахьтийн барам
Нохчийн халкъан барта кхолларалла	14
Йоза а, исбаьхьаллин литература а кхоллялар	3
Къоман исбаьхьаллин литература йолийнарш	5
Исбаьхьаллин литература	36
Талламан белхаш	2
Кхоллараллин белхаш	8
Дерриг	68

Йийцаре йина

методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.

_____ Л.О.Таибова.

Протокол № 1

28.08. 2021 шо.

Барт бина

дешаран декъехула
директоран т1оьнча

_____ И.Д.Докаджиев

Ч1аг1йо

Гуьмсан к1оштан
Комсомольскера юккьерчу
ишколан директор

_____ Р.М. Исаходжиев.

29.08. 2021 ш. №120 йолчу
омрица дог1уш

Пхоьалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузманан-тематикин хъесап

Дешаран т1ег1а: коьрта юкьара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

К1иранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков Ибрех1иман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
т1ег1анан хъехархо.

Предмет хъехарехъ пайдаоьцу 1аматаш:

«Нохчийн литература», 5-чу классана хрестомати. Соьлжа-Г1ала – 2019.

Эдилов С.Э.

Пхобалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран куьйгалла. Г1о-1амат. Соьлжа-Г1ала – 2019. Эдилов С.Э.

Сахьтийн барам

шарахъ	70	к1иранах	2
хьалхарчу четвертехъ	17	кхоалг1ачу четвертехъ	21
шолг1ачу четвертехъ	16	йобалг1ачу четвертехъ	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахъ	2	шарахъ	2
хьалхарчу четвертехъ		хьалхарчу четвертехъ	1
шолг1ачу четвертехъ	1	шолг1ачу четвертехъ	–
кхоалг1ачу четвертехъ	1	кхоалг1ачу четвертехъ	–
йобалг1ачу четвертехъ	–	йобалг1ачу четвертехъ	1

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахьт	Хан	
			Хьесапца	Билгал
1-ра четверть – 17 сахьт				
1	Дешан исбаьхьаллин суртх1отторан кепаш.	1		
Халкъан барта кхолларалла				
2	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	1		
3	Туьйранаш. «Тамашийна олхазар» туьйра.	1		
4	«Кхо ваша» туьйра. Вежарша дина ха.	1		
5	«Кхо ваша» туьйра. Кхоалг1ачу вешин толамаш.	1		
6	«Барзо 1ахарца мохк къовсар» – дийнатех лаьцна туьйра.	1		
7	<i>Кл. арахъара дешар.</i> «Хьекъал долу йо1 а, кхиэлахо а» туьйра.	1		
8	«Кхо ваша а, саьрмак а» туьйра.	1		
9	«Добшуш хилла к1ант» туьйра. К1антана гина г1ан.	1		
10	«Добшуш хилла к1ант» туьйра. Хьекъал долу к1ант.	1		
11	Кицанаш.	1		
12	Х1етал-металш.	1		
13	Х1етал-металех лаьцна.	1		
14	Халкъан барта кхолларалла карлаяккхар.	1		
15	«Халкъан барта кхолларалла» темина талламан болх (тест №1).	1		
Литературин туьйра				
16	Саидов Б. «Майра к1ант Сулима» туьйра. Туьйранан турпалхой.	1		
17	Саидов Б. «Майра к1ант Сулима» туьйра. Сулимин хьуьнарш.	1		

2-гІа четверть – 16 сахьт

1	Мусаев М. «ЦІен маьхьси» – дийнатех лаьцна туьйра. Лотьман омра.	1		
2	Мусаев М. «ЦІен маьхьси» туьйра. Бекхам.	1		
3	Гацаев С. «Чкьобрдиг» туьйра. Коьрта турпалхо.	1		
4	Гацаев С. «Чкьобрдиг» туьйра. Чкьобрдиган толамаш.	1		
5	Исмаилов А. «Бирдолаг» туьйра. Чардакхехь. Лотьман пачхьалкх.	1		
6	Исмаилов А. «Бирдолаг» туьйра. Берзалой-обаргаш. Сацам. Кура сай.	1		
7	Исмаилов А. «Бирдолаг» туьйра. Толам.	1		
8	Диалогaх а, монологaх а. Дийцарш.			
Исбаьхьаллин литература				
9	Бадуев С.С. дахар, кхолларалла. «Зайнди» дийцар. Турпалхойн васташ.	1		
10	Бадуев С.С. «Зайнди» дийцар. Дега даийтина кехат.	1		
11	Бадуев С.С. «Зайнди» дийцар. Коьрта маьІна.	1		
12	«Зайндин кхоллам» сочинени язьян кечам бар.	1		
13	«Зайндин кхоллам» сочинени язьяр.	1		
14	Литературин турпалхочух, сюжетах, композицех кхетам балар.	1		
15	<i>Классал арахьара дешар.</i> Бадуев С.С. «Кемсаш» дийцар. КІентан хІилла.	1		
16	<i>Классал арахьара дешар.</i> Бадуев С.С. «Кемсаш» дийцар. БахІин дохковалар.	1		

3-гІа четверть – 21 сахьт

1	Мамакаев М.А. дахар, кхолларалла. «Баппа» дийцар. Ши некъахо.	1		
2	Мамакаев М.А. «Баппа» дийцар. Нийсо харцонал толар.	1		
3	Мамакаев І.Ш. дахар, кхолларалла. «Садаьржаш» стихотворени.	1		
4	Стихаш а, проза а.	1		
5	Сулаев М.А. дахар, кхолларалла. «Ламанан хи» стихотворени.	1		
6	Гайсултанов І.Э. дахар, кхолларалла. «Кегий йийсарш» – повестан дакъа. Ши доттагІ.	1		
7	Гайсултанов І.Э. «Кегий йийсарш». Іалин кхоллам.	1		
8	Сулейманов А.С. «Борз ю угІуш». Наж.	1		
9	Муталибов З.А. «ДоттагІалла» стихотворени.	1		
10	Саракаев Хь. «Баьпкан чкьуйриг» дийцар.	1		
11	«Баьпкан чкьуйриг» дийцарх лаьцна.	1		
12	Арсанукаев Ш.А. дахар, кхолларалла. «Баьпкан юьхк» стихотворени.	1		
13	«Баьпкан юьхк» стихотворених лаьцна.	1		
14	«ХІунда бан беза баьпкан кхоам» сочинени язьян кечам бар.	1		
15	«ХІунда бан беза баьпкан кхоам» сочинени язьяр.	1		

16	Ахматова Р.А. «Лийрбоцурш» стихотворени.	1		
17	Ахмадов 1. «Къонахалла» дийцар. Тимар борз ен вахийтар.	1		
18	Ахмадов 1. «Къонахалла» дийцаран маъна.	1		
19	Дийцар, суртхлоттор, ойлаяр.	1		
20	Кагерманов Д.Д. «Доттагалла» дийцар. Новразан ледарло.	1		
21	<i>Классал арахъара дешар.</i> Кагерманов Д.Д. «Тай» дийцар.	1		
4-га четверть – 16 сахът				
1	Окуев Ш.Х. «Сан хъоме Нохчийчоь» стихотворени.	1		
2	Сатуев Хь. «Лаьмнийн къоналла» стихотворени.	1		
3	Пейзажех лаьцна. Стихотворенин барамех лаьцна.	1		
4	Махмаев Ж.М. «Буйсанан гулчаш» дийцар. Кьорта турпалхо.	1		
5	Махмаев Ж.М. «Буйсанан гулчаш» дийцар. Бакъболу доттагий.	1		
6	Махмаев Ж.М. «Буйсанан гулчаш» дийцаран маъна.	1		
7	Рашидов Ш.Р. дахар, кхолларалла «Тамна дуьхьал довла» стихотворени.	1		
8	Бексултанов М.Э. «Ца кхетта хестор» дийцар. Талла вахар.	1		
9	Бексултанов М.Э. «Ца кхетта хестор» дийцар. Джабраилан кьинхетам.	1		
10	Хатуев 1-Хь. «Аьрзуна илли» стихотворени.	1		
11	Амаев В-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» дийцар. Жима кор.	1		
12	Амаев В-Хь. «Малх чубаре хьобжура иза» дийцар. Ган.	1		
13	Дешаран шарахь тамийнарг карладакхар.	1		
14	«Исбаьхьаллин литература» тема талламан болх (тест №2).	1		
15	<i>Классал арахъара дешар.</i> Бексултанов М.Э. «Мархийн кайн гаргулеш» дийцар.	1		
16	Жамдаран урок	1		

Йийцаре йина
методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.
_____ Л.О.Таибова.
Протокол № 1
28.08. 2021 шо.

Барт бина
дешаран декъехула
директоран г1оьнча
_____ И.Д.Докаджиев

Ч1аг1йо
Гуьмсан к1оштан
Комсомольскера юккърчу
ишколан директор
_____ Р.М. Исаходжиев.
29.08. 2021 ш. №120 йолчу
омрица дог1уш

Йолхалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузманан-тематикин хъесап

Дешаран т1ег1а: коьрта юкъара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

К1иранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков Ибрех1иман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
т1ег1анан хъехархо.

Предмет хъехарехъ пайдаоьцу 1аматаш:

«Нохчийн литература», 6-чу классана хрестомати. Соьлжа-Г1ала – 2019.

Эдилов С.Э.

Йолхалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран куьйгалла. Г1о-1амат. Соьлжа-Г1ала – 2019. Эдилов С.Э.

Сахьтийн барам

шарахь	70	к1иранах	2
хьалхарчу четвертехь	17	кхоалг1ачу четвертехь	21
шолг1ачу четвертехь	16	йобалг1ачу четвертехь	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахь	2	шарахь	2
хьалхарчу четвертехь	–	хьалхарчу четвертехь	1
шолг1ачу четвертехь	1	шолг1ачу четвертехь	–
кхоалг1ачу четвертехь	1	кхоалг1ачу четвертехь	–
йобалг1ачу четвертехь	–	йобалг1ачу четвертехь	1

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахьт	Хан	
			Хьесапца	Билгал
1-ра четверть – 17 сахьт				
Халкъан барта кхолларалла				
1	Нохчийн халкъан барта кхолларалла.	1		
2	«Эвтархойн Ахьмадан илли». Тешаме доттаг1алла.	1		
3	Эвтархойн Ахьмадан иллек лаьцна	1		
4	«Таймин Бийболатан илли». Иллин турпалхой.	1		
5	«Таймин Бийболатан илли». Шина доттаг1ачун доьналла.	1		
6	Иллек а, церан исбаьхьаллин билгалонех а.	1		
7	Нохчийн халкъан эпос.	1		
8	Наьрт-аьрстхойн паччахьНаураз.	1		
9	Ницкъ болу Солса.	1		
10	Гермачигара наьрташ.	1		
11	Наьрт-аьрстхой кхерор.	1		
12	Наьрт-аьрстхойх лаьцна долу дийцарш а, туйранаш а.	1		
13	Халкъан барта кхолларалла карлаяккхар.	1		
14	«Халкъан барта кхолларалла» темина талламан болх (тест №1).	1		
15	<i>Классал араьхара дешар.</i> Мадин Жаьммирзин, Таймин Бийболатан илли.			
Исбаьхьаллин литература				
16	Гайсултанов 1.Э. дахар, кхолларалла. «Нийса кхел» дийцаран турпалхой.	1		
17	«Нийса кхел» дийцар. Бакъо харционал толар.	1		
2-га четверть – 16 сахьт				
1	Басня жанрах лаьцна.	1		
2	Гайсултанов 1.Э. «Барзо амалш ца хуьйцу» басня.	1		

3	Сатуев Хь.Д. «Ломмий, цхьогаллий» басня.	1		
4	<i>Классал арахьара дешар.</i> Сатуев Хь.Д. «Дуьме ца кхаьчна цициг» басня.	1		
5	Гадаев М-С.Г. дахар, кхолларалла. «Дарта» стихотворени.	1		
6	Ошаев Х.Д. дахар, кхолларалла. «Чайра» дийцар. Мохьмад цIавар.	1		
7	Ошаев Х.Д «Чайра» дийцаран маьIна.	1		
8	Литературин произведенин турпалхочух лаьцна.	1		
9	«ХIун хир ду хьол хьоме, Даймохк?» сочинени язьян кечам бар.	1		
10	«ХIун хир ду хьол хьоме, Даймохк?» сочинени язьяр.	1		
11	Мамакаев I.Ш. дахар, кхолларалла. «Дагалецамаш» поэма. Бералла.	1		
12	Мамакаев I.Ш. «Дагалецамаш» поэмехь Iаламан сурт.	1		
13	«Дагалецамаш» поэмех лаьцна.	1		
14	Сайдуллаев Хь.Х. дахар, кхолларалла. «Ненан бIаьрхиш» поэма. Коьрта турпалхо.	1		
15	Сайдуллаев Хь.Х. «Ненан бIаьрхиш». Шийла кхаь.	1		
16	Пейзажах лаьцна.	1		

3-гIа четверть – 2Iсахьт

1	Сулаев М.А. дахар, кхолларалла. «КIанте» стихотворени.	1		
2	Эдилов Х.Э. дахар, кхолларалла. «Ненан безам» стихотворени.	1		
3	Ахмадов I.А. дахар, кхолларалла. «Воккха дада» дийцар. Коьрта турпалхой.	1		
4	Ахмадов I.А. «Воккха дада» дийцар. TIамо беана бохам.	1		
5	Дийцаран исбаьхьаллин башхаллех лаьцна.	1		
6	«Тхуна ца оьшу тIом, самах я гIенах» сочинени язьян кечам бар.	1		
7	«Тхуна ца оьшу тIом, самах я гIенах» сочинени язьяр.	1		
8	Айдамиров А.А. дахар, кхолларалла. «Вина мохк» стихотворени.	1		
9	Эпитетах лаьцна.	1		
10	Ахматова Р.С. «Ма хала ду цунах кхета» стихотворени.	1		
11	Саракаев Хь.Б. «Ирсе бIаьрхиш» дийцар. Ахььядан ойланаш.	1		
12	Саракаев Хь.Б. «Ирсе бIаьрхиш» дийцар. КIантана шен нана йовзар.	1		
13	Нунуев С-Хь.М. «Хьайбаха»– «Йилбазан оьмар» романан дакъа. Iаьржа Iуьйре.	1		
14	«Хьайбаха» дийцарх лаьцна.	1		
15	<i>Классал арахьара дешар.</i> Рашидов Ш.Р. «Пондаран аз» стихотворени.	1		
16	Арсанукаев Ш.А. «Мохкбегор» стихотворени.	1		

17	Окуев Ш.Х. «Блаьсте» стихотворени.	1		
18	Олицетворенех лаьцна.	1		
19	Кибиев М.М. «Метган сий» стихотворени.	1		
20	Дикаев М.Д. «Къинхетаме Нохчийчоь» стихотворени.	1		
21	<i>Классал араьхара дешар.</i> Дикаев М.Д. «Сан Даймохк» стихотворени.	1		
4-гIа четвeртъ – 16 сахът				
1	Рашидов Ш.Р. дахар, кхолларалла. «Ломара цIе» стихотворени.	1		
2	Мамакаев Э.А. «ХIорд» стихотворени.	1		
3	Махмаев Ж.М. «Iаьржачу баьпкан юьхк» стихотворени.	1		
4	Яхъяев Л.М. «Даркеш» – «Гиххойн Таймасха» романан дакъа. Даркешан хъехар.	1		
5	Яхъяев Л.М. «Даркеш». Вежарийн гIиллакх.	1		
6	Бексултанов М.Э. «Некълацар» дийцар. Къоман ламаст.	1		
7	Бексултанов М.Э. «Некълацар» дийцаран маьIна.	1		
8	Литературин турпалхочух а, сюжетах а, композицех а лаьцна.	1		
9	Ахмадов М.М. «Телефон» дийцар. Жима турпалхо.	1		
10	Ахмадов М.М. «Телефон» дийцар. БаIа.	1		
11	Яралиев Ю.С-А. кхолларалла. «Кад» стихотворени.	1		
12	«Кад» стихотворенех лаьцна.	1		
13	Дешаран шарахь Iамийнарг карладаккхар.	1		
14	«Исбаьхьаллин литература» тема талламан болх (тест №2).	1		
15	<i>Классал араьхара дешар.</i> Бексултанов М.Э. «Генара а, гергара а денош» дийцар.	1		
16	ЖамIдаран урок.	1		

Йийцаре йина

методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.

_____ Л.О.Таибова.

Протокол № 1

28.08. 2021 шо.

Барт бина

дешаран декъехула
директоран тӀоьнча

_____ И.Д.Докаджиев

ЧӀагӀйо

Гуьмсан кӀоштан
Комсомольскера юккӀерчу
ишколан директор

_____ Р.М. Исаходжиев.

29.08. 2021 ш. №120 йолчу
омрица догӀуш

ВорхӀалгӀачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузманан-тематикин хъесап

Дешаран тӀегӀа: коьрта юкӀара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

КӀиранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков ИбрехӀиман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
тӀегӀанан хъехархо.

Предмет хъехарехъ пайдаоьцу 1аматаш:

«Нохчийн литература», 7-чу классана хрестомати. Соьлжа-Г1ала – 2019.

Эдилов С.Э.

Ворх1алг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран куьйгалла. Г1о-1амат. Соьлжа-Г1ала – 2019. Эдилов С.Э.

Сахътийн барам

шарахъ	70	к1иранах	2
хьалхарчу четвертехъ	17	кхоалг1ачу четвертехъ	21
шолг1ачу четвертехъ	16	йобалг1ачу четвертехъ	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахъ	2	шарахъ	2
хьалхарчу четвертехъ	–	хьалхарчу четвертехъ	1
шолг1ачу четвертехъ	1	шолг1ачу четвертехъ	–
кхоалг1ачу четвертехъ	1	кхоалг1ачу четвертехъ	–
йобалг1ачу четвертехъ	–	йобалг1ачу четвертехъ	1

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахът	Хан	
			Хьесапца	Билгал
1-ра четверть – 17 сахът				
Халкъан барта поэзи				
1	Халкъан барта поэзи.	1		
2	«Бабин Иэсин, ворх1 вешин йишин илли». Вежарийн доьналла.	1		
3	Бабин Иэсин, ворх1 вешин йишин иллек лаьцна.	1		
4	«Ваша воцчу Сайлахин илли». Сайлахин ойланаш.	1		
5	«Ваша воцчу Сайлахин илли». Йоб1ан майралла.	1		
6	Ваша воцчу Сайлахин иллек лаьцна.	1		
7	«Дадин-Юрт яккхаран илли». Иллин турпалхой.	1		
8	Дадин-Юрт яккхаран иллек лаьцна.	1		
9	<i>Классал арахъара дешар.</i> «Девлатгирин-Эвла йоккхуш даьккхина илли».	1		
10	«Нохчийн шира илли». Тутмакхан сингаттаме аз.	1		
11	Нохчийн ширачу иллек лаьцна.	1		
12	«Сай» халкъан илли. Сен васт.	1		
13	«Сай» ц1е йолчу халкъан иллек лаьцна.	1		
14	Лирикех а, поэтически къамелах а, стих кхолларх а лаьцна кхетам балар.	1		
15	Халкъан барта поэзи карлаяккхар.	1		
16	«Халкъан барта поэзи» темина талламан болх (тест №1).	1		
17	<i>Классал арахъара дешар.</i> «Исмайлин Дудин илли».	1		

2-га четвърть – 16 сахът

Исбаъхъаллин литература

1	Мамакаев М.А. дахар, кхолларалла. «Даймехкан косташ» стихотворени.	1		
2	«Даймехкан косташ» стихотворенех лаьцна.	1		
3	Гадаев М-С.Г. дахар, кхолларалла. «Ирча суьрташ» дийцаран турпалхой.	1		
4	Гадаев М-С.Г. «Ирча суьрташ» дийцар. Воккхачу стеган къамел.	1		
5	Саидов Б.С. «Вина юрт» стихотворени.	1		
6	Саидов Б.С. «Деган аз» стихотворени.	1		
7	<i>Классал арахъара дешар.</i> Саидов Б.С. «Меттиган сурт» стихотворени.	1		
8	«Даймехкан 1алам» сочинени язъян кечам бар.	1		
9	«Даймехкан 1алам» сочинени язъяр.	1		
10	Курумова С.М. «Дохк» (повеста т1ера кийсак).	1		
11	Мамакаев 1.Ш. дахар, кхолларалла. «Берзан бекхам» стихотворени. Ненан безам.	1		
12	Мамакаев 1.Ш. «Берзан бекхам» стихотворенин исбаъхъаллин башхалла.	1		
13	Очерках кхетам балар.	1		
14	Ошаев Х.Д. «Иччархо Абухъаьжа Идрисов» очерк. Абухъаьжин хъуьнарш.	1		
15	Очеркан турпалхо Идрисов Абухъаьжа.	1		
16	Сулейманов А.С. дахар, кхолларалла. «Шуьнехъ дош» стихотворени.	1		

3-га четвърть – 21 сахът

1	Дийцарх а, повестах а лаьцна.	1		
2	Гайсултанов 1.Э. дахар, кхолларалла. «Болат-г1ала йожар» повестан турпалхой.	1		
3	Гайсултанов 1.Э. «Болат-г1ала йожар» повесть. Йийсарш.	1		
4	«Болат-г1ала йожар» повестан хьокъехъ.	1		
5	Гацаев С.А. «Дарц» стихотворени.	1		
6	Эпически а, лирически а долчух лаьцна.	1		
7	<i>Классал арахъара дешар.</i> Гацаев С.А. «Аренаш, т1еэца х1инца» стихотворени.	1		
8	Яшуркаев С.С. «Напсат» дийцар. Напсатан хелхар.	1		
9	Яшуркаев С.С. «Напсат» дийцар. Напсатан кешнаш.	1		
10	Литературин произведенехъ портрет.	1		
11	Бисултанов А.Д. «Хъайбахахъ язйина байташ» стихотворени.	1		
12	«Хъайбахахъ язйина байташ» произведенех лаьцна.	1		
13	«Кхойтга шаре бахбелла некъ» сочинени язъян кечам бар.	1		
14	«Кхойтга шаре бахбелла некъ» сочинени язъяр.	1		
15	Айдамиров А.А. дахар, кхолларалла. «Мух1ажарш» – «Еха буьйсанаш» романа дакъа. М1аьчиган дог-ойла.	1		

16	Айдамиров А.А. «Мухлажарш». Доттаггалла.	1		
17	Литературин турпалхочух а, символах а лаьцна.	1		
18	Арсанукаев Ш. А. дахар, кхолларалла. «Ийманах дузийта дегнаш» стихотворени. Дола. Къемат-буьйса.	1		
19	Арсанукаев Ш.А. «Ийманах дузийта дегнаш» стихотворени. Том. Нохчийчоь.	1		
20	Кибиев М.М. «Дош» стихотворени.	1		
21	Кибиев М.М. «Зов» басня.	1		
4-га четверть – 16 сахьт				
1	Окуев Ш.Х. «Мацалла» – «Тлаьххъара верас» романа дакъа. Харштосу де.	1		
2	Окуев Ш.Х. «Мацалла». Мацалло арабаьхнарш.	1		
3	Окуев Ш.Х. «Мацалла». Къаьмнашна юкъара доттаггалла.	1		
4	Кусаев I.Д. «Амалехъ диканиг...» стихотворени.	1		
5	Рашидов Ш.Р. дахар, кхолларалла. «Ден весет» поэма. Кланте дина весет.	1		
6	Рашидов Ш.Р. «Ден весет» поэма. Вайнехан синмехаллаш.	1		
7	Дикаев М.Д. «Нохчо ву со» стихотворени.	1		
8	<i>Классал араьхъара дешар.</i> Дикаев М.Д. «Стеган цле» стихотворени.	1		
9	Шайхиев I.Х. дахар, кхолларалла. «Члагло» поэма. Коьрта турпалхой.	1		
10	Шайхиев I.Х. «Члагло» поэма. Ден совгат.	1		
11	Амаев В.-Х.Х. «Генарчу денойн туйра» дийцар. Вайн къоман ламаст.	1		
12	«Генарчу денойн туйра» дийцаран исбаьхьаллин башхалла.	1		
13	Дешаран шарахь Iамийнарг карладаккхар.	1		
14	«Исбаьхьаллин литература» темина талламан болх (тест №2).	1		
15	Дешархоша хаьржина произведени йийцаре яр.	1		
16	Жамлдаран урок.	1		

Йийцаре йина

методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.

_____ Л.О.Таибова.

Протокол № 1

28.08. 2021 шо.

Барт бина

дешаран декъехула
директоран т1оьнча

_____ И.Д.Докаджиев

Ч1аг1йо

Гуьмсан к1оштан
Комсомольскера юккърчу
ишколан директор

_____ Р.М. Исаходжиев.

29.08. 2021 ш. №120 йолчу

омрица дог1уш

Борх1алг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузманан-тематикин хъесап

Дешаран т1ег1а: коьрта юкъара дешар
2021 – 2022 дешаран шо

К1иранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков Ибрех1иман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
т1ег1анан хъехархо.

Предмет хъехарехъ пайдаоьцу 1аматаш:

«Нохчийн литература», 8-чу классана хрестомати. Собыжа-Г1ала – 2018.

Ахмадов М.М., Алиева З. Л.-А.

Барх1алг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран куьйгалла. Г1о-1амат. Собыжа-Г1ала – 2019. Исраилова Л.А.-Г., Момуева Х.Д., Хасаров Р.Ш.

Сахътийн барам

шарахъ	70	к1иранах	2
хьалхарчу четвертехъ	17	кхоалг1ачу четвертехъ	21
шолг1ачу четвертехъ	16	йобалг1ачу четвертехъ	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахъ	3	шарахъ	1
хьалхарчу четвертехъ	1	хьалхарчу четвертехъ	–
шолг1ачу четвертехъ	1	шолг1ачу четвертехъ	–
кхоалг1ачу четвертехъ	1	кхоалг1ачу четвертехъ	–
йобалг1ачу четвертехъ	–	йобалг1ачу четвертехъ	1

Рог1алла	Урокан чулацам	Сахът	Хан	
			Хьесапца	Билгал
1-ра четверть – 17 сахът				
1	Мотт бацахъ, къам а дац.	1		
2	Бадугев С.С. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
3	Бадугев С.С. «Олдам» дийцаран коьрта турпалхой.	1		
4	Бадугев С.С. «Олдам» дийцар. Олдаман сингаттам.	1		
5	Исбаьхьаллин вастах кхетам.	1		
6	Мамакаев М.А. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
7	Мамакаев М.А. «Лаьмнийн дийцар» стихотворени.	1		
8	Стихотворенин ритмах, рифмех, барамах.	1		
9	Ясаев М.Д. дахар, кхолларалла. «Хьоме юрт» повесть. Хийрачу махкахъ.	1		
10	Ясаев М.Д. «Хьоме юрт». Вежарийн кьинхетам.	1		
11	Ясаев М.Д. «Хьоме юрт». Джанхотан васт.	1		
12	«Хьоме юрт» повестан чулацам планаца бийцаре бар.	1		
13	«Даймахке безам» сочинени язьян кечам бар.	1		
14	«Даймахке безам» сочинени язьяр.	1		
15	Хамидов 1-Хь.Х. дахар, кхолларалла. «Д1а-коч, схьа-коч» дийцар. Хьаша ларар.	1		
16	Литературин произведенехъ беламе долчух.	1		
17	<i>Классал арахьара дешар.</i> Хамидов 1-Хь.Х. «Экзамен хаттар» дийцар.	1		
2-г1а четверть – 16 сахът				
1	Сулаев М.А. дахар, кхолларалла. «Ца вевза доттаг1» стихотворени.	1		
2	Сулейманов А. С. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
3	Сулейманов А. С. «Дахаран генаш» поэма.	1		

	Къонахчун амалш.			
4	Сулейманов А.С. «Дахаран генаш» поема. Весет.	1		
5	Эдилов Х.Э. «Сий делахь, Латта!» стихотворени.	1		
6	Арсанукаев Ш.А. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
7	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поема. Тимуран б1о.	1		
8	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поема. Айтамиран илли.	1		
9	Арсанукаев Ш.А. «Тимуран тур» поема. Ламанхойн васташ.	1		
10	«Ламанхойн доьналла» сочинени язъян кечам бар.	1		
11	«Ламанхойн доьналла» сочинени язъяр.	1		
12	Хасбулатов Я.1. дахар, кхолларалла. «Дош» стихотворенин маъ1на.	1		
13	Хасбулатов Я.1. «Стаг хила ваьллехь хьо ара...» стихотворени. Ненан хъехам.	1		
14	Гацаев С.А. дахар, кхолларалла. «Кавказ» стихотворени. 1аламан сурт.	1		
15	Гацаев С.А. «Б1аьстенца къамел» стихотворени. Б1аьстенан хазалла.	1		
16	<i>Классал арахъара дешар.</i> Гацаев С.А. «Чурт» шира легенда.	1		
3-га четверть – 21 сахът				
1	Сатуев Хь.Д. дахар, кхолларалла. «Нашхахь» поема. Д1атесна юрт.	1		
2	Сатуев Хь.Д. «Нашхахь» поэмин маъ1на.	1		
3	Сатуев Хь.Д. «Нашхахь» поэмин а, Умхаев Хь.С. «Нашха» стихотворенин а исбаьхъаллин башхаллаш.	1		
4	Яшуркаев С.С. дахар, кхолларалла. «Маьрк1аж-бодан т1ехь к1айн хьоькх». Мадас арабаьккхина некъ.	1		
5	Яшуркаев С.С. «Маьрк1аж-бодан т1ехь к1айн хьоькх». Воккхачу стеган хъехам.	1		
6	Яшуркаев С.С. «Маьрк1аж-бодан т1ехь к1айн хьоькх». Жовзанан васт.	1		
7	Яшуркаев С.С. «Маьрк1аж-бодан т1ехь к1айн хьоькх». Вайн къоман озда г1иллакхаш.	1		
8	«Вайн халкъо лайнарг» сочинени язъян кечам бар.	1		
9	«Вайн халкъо лайнарг» сочинени язъяр.	1		
10	Символах кхетам балар.	1		
11	<i>Классал арахъара дешар.</i> Мамакаев М.А. «Пондар» стихотворени.	1		
12	Шайхиев 1.Х. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
13	Шайхиев 1.Х. «Дарцан буса» поема. Ден хъехар.	1		
14	Шайхиев 1.Х. «Дарцан буса» поема. Бакъволу доттаг1.	1		
15	Абдулаев Л.Ш. дахар, кхолларалла. «Маьлхан каш» поема. Коьрта турпалхо.	1		
16	Абдулаев Л.Ш. «Маьлхан каш» поема. Пхьеро бина сацам.	1		
17	Бексултанов М.Э. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
18	Бексултанов М.Э. «Дари» дийцаран турпалхой.	1		

19	Бексултанов М.Э. «Дари» дийцар. Артуран дехар.	1		
20	<i>Классал арахъара дешар.</i> Бексултанов М.Э. «Дика ду хьо волуш» дийцар.	1		
21	Дешархоша шашь хаържина произведенеш йийцаре яр.	1		
4-гIа четверть – 16 сахът				
1	Ахмадов М.М. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
2	Ахмадов М.М. «Лабтта тIехъ лаъмнаш а хIиттош» повесть. ИбрахIим-хъаъжа.	1		
3	Ахмадов М.М. «Лабтта тIехъ лаъмнаш а хIиттош» повесть. Хъаша ларар.	1		
4	Ахмадов М.М. «Лабтта тIехъ лаъмнаш а хIиттош» повесть. ТIом.	1		
5	Ахмадов М.М. «Лабтта тIехъ лаъмнаш а хIиттош» повесть. Данин бIаъхаллин хъуьнарш.	1		
6	Ахмадов М.М. «Лабтта тIехъ лаъмнаш а хIиттош» повестан турпалхойн васташ.	1		
7	<i>Классал арахъара дешар.</i> Ахмадов М.М. «БочIа» дийцар.	1		
8	Бисултанов А.Д. дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
9	Бисултанов А.Д. «ДегIаста» стихотворени. Нохчийн къоман синмехаллаш.	1		
10	Бисултанов А.Д. «ДегIаста» стихотворенин маъIна.	1		
11	Бисултанов А.Д. «Шийла чилла йижна лайца...» стихотворени. Нохчийн къоман Iадат.	1		
12	<i>Классал арахъара дешар.</i> Бисултанов А.Д. «Гой шуна, доттагIий...» стихотворени.	1		
13	Дешаран шарахъ Iамийнарг карладаккхар.	1		
14	Шеран талламан болх. Тест.	1		
15	Дешархоша шашь ешна произведенеш йийцаре яр.	1		
16	ЖамIдаран урок.	1		

Йийцаре йина

методически цхъаьнакхетараллин
кхеташонехъ.

_____ Л.О.Таибова.

Протокол № 1

28.08.2022 шо.

Барт бина

дешаран декъехула
директоран т1оьнча

_____ И.Д.Докаджиев

Ч1аг1йо

Гуьмсан к1оштан
Комсомольскера юккърчу
ишколан директор

_____ Р.М. Исаходжиев.

29.08.2022 ш. №120 йолчу
омрица дог1уш

Уьссалг1ачу классехъ нохчийн литература хъехаран
рузманан-тематикин хъесап

Дешаран т1ег1а: коьрта юкъара дешар
2022 – 2023 дешаран шо

К1иранах – 2 сахът

Хъехархо: Абдуразаков Ибрех1иман Шертбек, нохчийн меттан, литературин лакхарчу
т1ег1анан хъехархо.

Предмет хьехарехь пайдаоьцу ламаташ:

«Нохчийн литература», 9-чу классана хрестомати. Соьлжа-Г1ала, 2019. Эдилов С.Э.

«Нохчийн литература», 9-чу классана ламат. Грозный, 2018. Арсанукаев I. M., Эдилов С.Э.

Сахьтийн барам

шарахь	68	кИранах	2
хьалхарчу четвертехь	16	кхоалг1ачу четвертехь	20
шолг1ачу четвертехь	16	йобалг1ачу четвертехь	16

Талламан, кхоллараллин белхийн барамаш

Сочиненийн барам		Талламан белхийн барам	
шарахь	4	шарахь	2
хьалхарчу четвертехь	1	хьалхарчу четвертехь	–
шолг1ачу четвертехь	1	шолг1ачу четвертехь	1
кхоалг1ачу четвертехь	1	кхоалг1ачу четвертехь	–
йобалг1ачу четвертехь	1	йобалг1ачу четвертехь	1

Рог1алла	Чулацам	Сахьт	Хан	
			Хьесапца	Билгал
1-ра четверть – 16 сахьт				
Нохчийн халкъан барта кхолларалла				
1	Нохчийн халкъан барта кхолларалла а, цуьнан жанраш а.	1		
2	Оьрсийн яздархоша а, 1илманчаша а нохчийн барта кхоллараллах лаьцна яздинарг.	1		
3	Нохчийн халкъан туйранаш.	1		
4	Нохчийн халкъан шира дийцарш, хабарш, аларш.	1		
5	Нохчийн халкъан эшарш.	1		
6	Нохчийн халкъан кицанаш, х1етал-металш.	1		
7	Иллеш. Лирически а, турпалаллин а иллеш.	1		
8	«Теркаца хьала-охьа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илии». Адин Сурхо – халкъан турпалхо.	1		
9	«Теркаца хьала-охьа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илии». Сурхон нана.	1		
10	«Теркаца хьала-охьа вехаш хиллачу эла Мусостан, Адин Сурхон илии». Иллин цхьайолу исбаьхьаллин башхаллаш а, т1аьхьара дош а.	1		
11	«Аьккхийн Жанхотан илии». Иллин чулацам а, д1ах1оттам а.	1		
12	«Аьккхийн Жанхотан илии». Иллин турпалхой.	1		
13	«Аьккхийн Жанхотан илии» т1ехь къаьмнийн доттаг1аллин тема.	1		
14	ПКЭ-н кепехь «Тешаман мехалла» сочинени язьян кечам бар.	1		
15	ПКЭ-н кепехь «Тешаман мехалла» сочинени язьяр.	1		
16	Халкъан илланчаш. Назманаш.	1		

2-г1а четверть – 16 сахьт

Йоза а, исбаьхьаллин литература а кхоллаялар

17	Нохчийн йозанан историх лаьцна.	1		
18	Исбаьхьаллин литература.	1		
19	«Серло» газетан мехалла.	1		

Къоман исбаьхьаллин литература йолийнарш

20	Нажаев Ахьмадан дахар, кхолларалла (обзор).	1		
21	Сальмурзаев Мохьмадан дахар, кхолларалла (обзор).	1		
22	Дудаев 1абдин дахар, кхолларалла (обзор).	1		
23	Айсханов Шамсуддинан дахар, кхолларалла. «Мало – хало» дийцаран маь1на.	1		
24	Айсханов Шамсуддинан поэзехь 1аламан тема. «Орга», «1а» стихотворенеш.	1		
25	Йозанан историх а, исбаьхьаллин литература кхоллаяларх а лаьцна долу хаарш т1еч1аг1дар. Тестировани яр.	1		

Исбаьхьаллин литература

26	Бадиев Саь1ид-Салихьан дахар, кхолларалла.	1		
27	«Бешто» повестан чулацам а, д1ах1оттам а.	1		
28	«Бешто» повесть. Васташ кхолларан башхаллаш.	1		
29	«Бешто» повесть. Бештой, Бусаний.	1		
30	ПКЭ-н кепехь «Къинхетаме стаг» сочинени язьян кечам бар.	1		
31	ПКЭ-н кепехь «Къинхетаме стаг» сочинени язьяр.	1		
32	«Ц1еран арц» повесть. Авторан 1алашо а, повестан д1ах1оттам а.	1		

3-г1а четверть – 20 сахьт

33	«Ц1еран арц» повесть. Хонмурд а, цуьнан доьзал а.	1		
34	«Ц1еран арц» повесть. Кулдевич а, цунна т1аьхьабозурш а.	1		
35	Бадиев Саь1ид-Салихьан поэтически кхолларалла. «Лам» стихотворени.	1		
36	Бадиев Саь1идан оьрсийн яздархошца хилла доттаг1аллин а, кхоллараллин а уьйраш.	1		
37	Бадиев Саь1ид-Салихьан кхоллараллин мехалла.	1		
38	Мамакаев 1аьрбин дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
39	Даймахках ойланаш. «Кавказан латта», «Сайн к1анте» стихотворенеш.	1		
40	«Йо1е», «Даге» стихотворенешкахь лирически турпалхочун васт.	1		
41	«Нохчийн лаьмнашкахь» поэмин д1ах1оттам. Поэмехь безам а, доттаг1алла а.	1		
42	«Нохчийн лаьмнашкахь» поэмин эпически, лирически чулацам. Исбаьхьаллин суртх1отторан г1ирсаш.	1		
43	Мамакаев 1аьрбин кхоллараллин башхаллаш.	1		
44	ПКЭ-н кепехь «Муха хуьлу дика доттаг1?» сочинени язьян кечам бар.	1		
45	ПКЭ-н кепехь «Муха хуьлу дика доттаг1?» сочинени язьяр.	1		
46	Хамидов 1абдул-Хьамидан дахар, кхолларалла.	1		
47	Яздархочун сатирически дийцарш: «Д1а-коч, схьа-коч», «Абубешар», «Г1ирмасолтас яьккхина са», «Дурдий, Даргий».	1		
48	«Т1ам сийна кхокха», «Ламанан йо1», «Мохсолтин доьхна	1		

	де», «Бож-Гела» пьесийн обзор.			
49	«Лийрбоцуруш» – турпалаллин драма. Пьесин тема, дIахIотгам. Хьалхара дакъа. Ханпаший, Мутий. Ханпаша а, цуьнан накъостий-бIаьхой а.	1		
50	«Лийрбоцуруш» – турпалаллин драма. ШолгIа дакъа. Тыл а, фронт а. Дерриге а фронтана!	1		
51	«Лийрбоцуруш» – турпалаллин драма. КхоалгIа дакъа. Немцойн блиндажехь. Турпалхой леш бац.	1		
52	Хамидов Iабдул-Хьамидан кхоллараллин мехалла.	1		
4-гIа четверть – 16 сахьт				
53	Къоман литература XX-чу бIешеран 20-40-чуй шерашкахь кхиаран жамIаш а, хIинцалера литература а.	1		
54	Нохчийн литература Сийлахь-боккха Даймехкан тIом лаьттинчу шерашкахь.	1		
55	Нохчийн литература XX-чу бIешеран 50-70-чуй шерашкахь.	1		
56	Нохчийн литература XX-чу бIешеран 80-90-чуй шерашкахь.	1		
57	Сулаев Мохьмадан дахаран а, кхоллараллин а некъ.	1		
58	Iаламан лирика. «Сай» стихотворени.	1		
59	ГIиллакх-оьздангаллех, стеган вахаран Iалашонах лаьцна йолу поэтан ойланаш. «Сох муха эр дара адам?..», «ДоIа» стихотворенеш.	1		
60	«Лаьмнаша ца дицдо» романехь Сийлахь-боккха Даймехкан тIом хилла шераш.	1		
61	«Лаьмнаша ца дицдо» романехь Тавсолтин васт.	1		
62	«Лаьмнаша ца дицдо» романехь кегийрхойн васташ.	1		
63	«Лаьмнаша ца дицдо» романехь вайнехан гIиллакхаш гайтар.	1		
64	ПКЭ-н кепехь «Вина мохк мазал мерза бу» сочинени язьян кечам бар.	1		
65	ПКЭ-н кепехь «Вина мохк мазал мерза бу» сочинени язьяр.	1		
66	Гацаев СаIидан дахаран а, кхоллараллин а некъ. Цуьнан поэзехь адам а, Iалам а. «Буйса хаза, буйса тийна», «БIаьсте кхечи» стихотворенеш.	1		
67	Гацаев СаьIидан поэзин исбаьхьаллин башхаллаш. «ХIай, йоI, делхьа, собар де» стихотворени. Тестировани яр.	1		
68	Дешаран шарахь Iамийнарг карладаккхар.	1		